Roľnícke úverové družstvá v dejinách Slovenska a Slovákov a ich vývoj od *zavedenia korunovej meny do 2. svetovej vojny.* *

PAVOL MARTULIAK

Katedra histórie, Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica

Vedno s nástupom priemyselnej revolúcie 19. storočia, nútilo aj slovenské roľníctvo, ako základnú zložku slovenského etnika, hľadať formy a prostriedky, ktoré by mu pomáhali prežiť v nových podmienkach či aspoň uľahčiť jeho ekonomicko-spoločenské postavenie. Podľa starého, osvedčeného hesla, *čo nezmôže jednotlivec, dokážu mnohí*, začali si aj slovenskí roľníci zakladať prvé svoje svojpomocné organizácie, nazývané *spolky* či neskôr aj *družstvá.* Tak sa na Slovensku ako krajine so starými spolčovacími tradíciami. už začiatkom roka 1845, zásluhou *Samuela Jurkoviča* a jeho spoločníkov, zrodilo prvé roľnícke úverové družstvo vo svete - *Gazdovský spolok v Sobotišti.* Odvtedy družstevná myšlienka medzi slovenským roľníctvom zapúšťala hlboké korene a realizovala sa v rozličných podobách. Do roku l948 vznikli rôzne druhy roľníckych družstiev a spolkov približne v 1800 dedinách a mestách Slovenska.

Zrod prvých slovenských družstiev bol výsledkom hľadania východísk roľníkov z biedy a nedostatku, z nevýhodného postavenia malovýrobcov v rozrastajúcom sa trhovom hospodárstve. Družstvo ich malo chrániť najmä pred náporom silnejších konkurentov na trhu. Čo viedlo Slovákov k zakladaniu prvých družstiev? Peňažné ústavy, či sporiteľne, ktoré začali vznikať v prvej polovici štyridsiatych rokov na základe *obchodného zákona* z roku 1840, boli zriadené viacmenej pre potreby mestského obyvateľstva. Ich stanovy a vnútornú organizáciu zároveň limitovali niektoré obmedzenia (najmä 30 000 zlatých vkladu), ktoré chudobnejším vidieckym vrstvám hatili k nim cestu.

Jednou z ušľachtilých úloh slovenských vzdelancov, menovite *štúrovcov*, bola starostlivosť, nielen o duševné, ale i hmotné povznesenie slovenského ľudu. Ako prvý začal prakticky realizovať tieto myšlienky **Samuel Jurkovič** (1796-1873), učiteľ v obci Sobotište na západnom Slovensku. So skupinkou zodpovedných Sobotišťanov vypracoval náčrt stanov pripravovaného subjektu. K založeniu družstva pod názvom v miestnom dialekte „Spolek gazdovský v Sobotišti“, k schváleniu jeho stanov - *poriadkov a zákonov* pristúpili na ustanovujúcej schôdzi družstva 9. februára 1845.[1] Jeho vznik sa stal živým príkladom, pretože sa v regiónoch, obývaných Slovákmi v celom Uhorsku v krátkom čase začali objavovať ďalšie početné družstvá, ktoré sa rodili na podobných princípoch. Slováci sa preto právom môžu radiť k priekopníkom družstevníctva v európskom meradle.

Ďalší chod družstva i rad ďalších, negatívne ovplyvnili dôsledky revolučného pohybu rokov 1848–1849. Tak napokon po šesťročnom účinkovaní 28. januára 1851 skončilo svoju púť prvé slovenské roľnícke úverové družstvo vo svete, ktoré vzniklo len 50 dní po prvom podobnom potravnom družstevnomústave v Európe, ktoré 24. 10. 1844 založili remeselníci, zväčša tkáči, v anglickom Rochdale**.** Zanikli aj mnohé ďalšie slovenské družstvá na území Slovenska i na *Dolnej zemi*, založené v *Jurkovičovej etape*.Šesťdesiate roky 19. storočia sú poznamenané vzostupom novej vlny rozvoja slovenského roľníckeho družstevníctva. Podnietili ju, popri uvoľnenejšej politickej klíme, aj príklady z okolitých štátov, pričom naše družstevníctvo mohlo navyše nadviazať na tradície z Jurkovičovho ob-

* Štúdia je výstupom z riešenia grantovej úlohy VEGA č. 1/0470/08 : Vývoj korunovej meny na území Slovenska od jej vzniku po súčasnosť.

[1] Slovenský národný archív (ďalej SNA) Bratislava, fond F. Houdek, 218/12.

dobia konca štyridsiatych a začiatku päťdesiatych rokov. Na rozširovaní sa družstevnej myšlienky medzi slovenským roľníctvom má významný podiel najmä **Daniel Gabriel Lichard** (1812-1882). Za najosožnejšie pre slovenské roľníctvo a remeselníkov D. G. Lichard pokladal najmä peňažné, úverové družstvá - *vzájomné pomocnice*. Začali sa budovať v 60. rokoch na Jurkovičových družstevných zásadách. Opierali sa aj o niektoré Schultze-Delitzove princípy. Od týchto sa líšili tým, že nepožičiavali na zmenky, ale na dlžobné úpisy, tak ako to zaviedol Jurkovič. Vďaka tomu sa slovenský roľník vyhol neúmerne vysokému vkladu, ktorý si vyžadovala tridsaťtisícová suma základného vložného pri účastinných spoločnostiach.[2]

Tak vznikol vlastne prvý finančný ústav svojho druhu v Uhorsku s úradne schválenými stanovami, ktoré obsahovali zvýhodňujúce výnimky zo zákona, pod názvom ***Vzájomná pomocnica vo Veľkej Revúci***. Okrem hospodársko - sociálneho významu sa stal príkladom pre vznik podobných ústavov v blízkom okolí i vo vzdialenejších slovenských krajoch.[3] Veľa vzájomných pomocníc vzniklo potom najmä v prvej polovici sedemdesiatych rokov.[4] Úverové družstvá na uhorskom vidieku si začali zakladať aj ďalšie národnosti, Maďari aj Nemci, ktorí budovali svoje prvé družstvá na Schultze - Delitzových zásadách. Pritom slovenské *vzájomné pomocnice* v období, ktoré súčasníci zvykli nazývať podľa hlavného propagátora slovenských spolkov, ***Lichardova doba,*** boli najpočetnejšími roľníckymi úverovými ústavmi v Uhorsku.

Jednou zo základných podmienok ďalšieho jestvovania a zakladania nových úverových i ďalších spolkov na družstevnom základe od polovice sedemdesiatych rokov bolo zosúladenie ich činnosti s ustanoveniami uhorského obchodného zákona (38. zák. článok z r. 1875), ktorý vstúpil do platnosti 1. januára 1876. Ustanovenia pripúšťali existenciu úverových, potravných, stavebných i vzájomne poisťujúcich spolkov, ale pritom im kládli viacero zložitých podmienok.

Nie všetky *pomocnice* dokázali splniť tieto predpisy. Časť z nich sa rozpadla, iné sa pretvorili na akciové spoločnosti, niektoré z nich pokračovali vo svojej činnosti aj v nových podmienkach. V roku 1875 existovalo asi šesťdesiat slovenských Pomocníc. Do konca osemdesiatych rokov vzniklo takmer 20 nových. Napriek tomu ich celkový počet začal klesať. K tejto skutočnosti, popri uvedených problémoch, prispievala aj postupujúca maďarizácia voči Slovákom, ktorú sprevádzalo napr. aj zatvorenie troch slovenských gymnázii a Matice slovenskej. K ťažkostiam prispeli aj dôsledky prvej hospodárskej krízy v 70. rokoch. To všetko malo za následok dočasný, aj keď nie úplný, útlm činnosti slovenských úverových družstiev.

Ťažká ekonomická situácia, ruka v ruke s postupujúcim národno-politickým útlakom koncom 19. a začiatkom 20. storočia zvlášť nepriaznivo doliehali na slovenský vidiek. Našťastie tu boli viacerí slovenskí vzdelanci, ktorí neprestávali hľadať východiská k

---

[2] Prvá takáto *vzájomná pomocnica* vznikla v Liptovskom Sv. Mikuláši. Jej pôvodný názov z roku 1861 bol *Súkromný sporiteľný spolok.* O rok neskôr vznikol podobný ústav v Mošovciach a roku 1864 v Námestove. 27. februára 1865 vzniklo úverové družstvo pod názvom *Hospodársky spolok* v Brezovej pod Bradlom. - Pozri SNA , f. F. Houdek 221/12. Taktiež Národní hlásnik 1. 3. 1868, s. 109-110.

[3] Krátko po vzniku veľkorevúckej vzájomnej pomocnice vznikli podobné úverné družstvá v Pukanci, Dolnom Kubíne, Kežmarku, Brezne, Nemeckej Ľupči, Čáčove, Hlbokom, Malých a Veľkých Stankovciach, Hornom Jasene, Bzinciach, Ratkovej, Jelšavskej Teplici a pod. Do konca šesťdesiatych rokov ich mali založené aj centrá dolnozemských Slovákov, Békešská Čaba, Sarvaš (Maďarsko), Pivnica - v Báčke a pod. - Zásluhou D. G. Licharda vznikla už roku 1867 Pomocná pokladnica v Skalici. – SNA f. F. Houdek 222/12.

[4] Okrem miest a obcí na Slovensku v roku 1872 si založili Slováci, žijúci v hlavnom meste, *Pomocnú pokladnicu v Budapešti*. Medzi dolnozemskými Slovákmi vznikli v tomto období vzájomné pomocnice v obciach Slovenský Ardáč, Pivnica, Hložany, Palánka, Petrovec (vo Vojvodine), ďalej v Poľnom Byrinčoku, Békešskej Čabe a v Orosláni (Maďarsko) i v rumunskom Nadlaku. – SNA F. Houdek 222/12.

riešeniu a náprave základných ekonomicko-sociálnych problémov ubiedených vrstiev. Z ich pamäti a ani z pamäti ľudu ešte nevymizli spomienky na bývalé spolky, či družstvá, ktoré na mnohých slovenských dedinách alebo v mestečkách, boli svojim členom významnou materiálnou oporou. Navyše nepatrná časť z nich stále zotrvávala pri živote. Okrem toho prichádzali nové správy o rozvoji družstevného hnutia vo vidieckych centrách okolitých štátov, ktoré mnohí slovenskí dejatelia sústavne sledovali. Vďaka nim sa v 90. rokoch začala obroda družstevného hnutia, ktoré tak vstupuje do svojej novej, *tretej etapy*. Začiatok tejto etapy je úzko spojený **so zavedením novej, korunovej meny** v Rakúsko-Uhorsku. Uhorská vláda ju zaviedla **2. augusta 1892** Zákonom č. XVII/1892 a tak zlaté a grajciare nahradili koruny a haliere (v pomere hodnoty dve koruny za 1 zlatý).

Prvými roľníckymi družstevnými subjektami na slovenskom vidieku **po zavedení korunovej meny sa stali tzv. trojúčelové družstvá**. K ich prvým priekopníkom patrí evanjelický kňaz **Ján Vansa** (1846-1922), ktorý v rimavskej doline, vo svojej rodnej obci Hačava, roku 1893 založil prvé *trojúčelové družstvo*. Onedlho založil aj v susednej obci Píla jeho filiálku a družstvo dostalo názov *Pílansko-hačavský hospodársky, potravný a úverný spolok.* Jeho prvou úlohou bolo odpredávať produkty domácej výroby členov. Ďalej mal výhodne získavať a za primerané ceny predávať, potravinové články či potreby pre domácnosť a hospodárstvo. Treťou úlohou bolo prijímať vklady členov a poskytovať pôžičky. Rok po jeho vzniku, 24. októbra 1894, založil Vansov priateľ, ev. farár Ján Volšák(1846-1905), takéto družstvo v Liptovskej Teplej. V dolnom Liptove, v dedinách Tri Sliače, sa usiloval poskytnúť pomoc svojim farníkom, založením družstva toho istého typu, mladý miestny rímskokatolícky kňaz **Andrej Hlinka** (1864-1938). Družstvo vzniklo 2. decembra 1894 pod názvom *Trojsliačanský gazdovský potravný úverný spolok.*[5]

Spolok dosahoval pekné výsledky a svojim členom, ktorých bolo už v čase vzniku 170, prinášal významný úžitok. Súčasne Hlinka vyvíjal spoločensko-osvetovú činnosť aj na iných úsekoch. Stal sa zakladateľom knižnice. V boji proti alkoholizmu založil v Troch Sliačoch spolok striezlivosti. Rozrástol sa na 700 členov. K podobnej činnosti Hlinka vyzýval i ostatnú inteligenciu, hlavne kňazov a učiteľov. Vlastným nákladom vydal u K. Salvu v Ružomberku pre tento účel príručku: *Ako založíme gazdovsko-potravinový a úverný spolok?* Zásluhou priekopníkov trojúčelových družstiev J. Vansu a A. Hlinku, ako hlavných iniciátorov *gemersko-liptovského hnutia*, sa sieť takýchto družstiev vybudovala v krátkom čase vo viacerých župách na Slovensku. Do 1. svetovej vojny ich vzniklo vyše 70, hlavne v rokoch 1895-1897. [16]

Družstvá takéhoto typu vznikali, hoci ojedinele, aj v obciach s nemeckým alebo maďarským obyvateľstvom. Uvedené družstvá sa v podstate pridŕžali stanov, vypracovaných Vansom. Mali ručenie čiastočne neobmedzené, čiastočne obmedzené. Nie každé družstvo plnilo všetky tri účely. Väčšina z nich bola v skutočnosti hlavne potravným družstvom, aj keď si vo firme i stanovách, z opatrnosti voči úradom, ponechávali trojaký účel.

Svojským typom slovenských úverných družstiev, ktorý sa od polovice deväťdesiatych rokov rozširoval prevažne na strednom a severozápadnom Slovensku boli ***Hospodárske a remeselnícke pomocnice***. Ich spoločnou charakteristickou črtou podľa stanov bolo, že sa členovia pri vstupe zaviazali nerušiť členstvo počas piatich rokov. Za túto dobu platili týždenný povinný vklad 20 halierov – až jednu korunu. Po roku dostávali od vkladu dvojpercentný úrok. Pôžičky členom poskytovali na 4 %. úrok. Tieto družstvá neprijímali iné vklady, okrem povinných. Po piatich rokoch mohli družstvá dávať chu-

[5] HLINKA, A. Vplyv družstiev na dobrobyt ľudu. Bratislava. 1940. 13.

dobným roľníkom priame podpory. Navyše ešte riešili spory medzi členmi, organizovali prednášky o zveľaďovaní hospodárstva, pomáhali zakladať nové družstvá.[6]

Na prelome 19.-20. storočia sa začala ďalšia fáza slovenského družstevníctva, známa ako Blahovo obdobie roľníckeho družstevníctva Významnú úlohu v družstevnom a vôbec v roľníckom hnutí, začína opäť plniť mesto Skalica. Na úlohu podchytiť a vybudovať roľnícke hnutie a postaviť ho na novom družstevnom základe sa podujal mladý skalický lekár Pavol Blaho a kňaz Ľudovít Okánik. V roku 1897 založili v Skalici družstvo pod názvom Gazdovsko-potravný spolok. V rokoch 1900-1913 na Záhorí a v severozápadnej časti Nitrianskej župy, pod priamym skalickým vplyvom vzniklo do šesťdesiat takýchto družstiev, väčšinu z toho tvorili potravné, len šesť bolo úverových. Nestihli založiť obchodné ústredie, jednotnú centrálnu organizáciu. Hromadné objednávky im obstarávalo skalické družstvo.[7]

Výhodnejšie podmienky pre svoj rozvoj mali potravné a úverové družstvá, združené v dvoch uhorských budapeštianskych centrálach, ktoré vznikli za podpory centrálnych úradov ešte na sklonku 19. storočia. V roku 1898 vzniklo **Ústredie potravných družstiev – HANGYA** (slov. Mravec)**.** O rok neskôr bolo založené **Ústredie úverových družstiev - OK**H (Országos Köszponti Hitelszövetkezet).

HANGYA založila a získala, už na samom začiatku storočia, do svojich radov potravné družstvá asi v 260 slovenských obciach a v niekoľkých mestách. OKH, ako druhá budapeštianska centrála, spravovala v roku 1914 spolu až 2 520 rôznych družstiev. Z toho bolo asi 125 slovenských roľníckych, zväčša úverových družstiev. OKH združovala tiež aj niekoľko slovenských živnostníckych úverových družstiev. Slovenské družstvá pritom zo strany vedenia obidvoch budapeštianskych centrál, podobne ako zo strany vládnych kruhov, pociťovali šovinistický prístup. Vedúci predstavitelia preto vyvíjali snahy o založenie osobitného slovenského družstevného ústredia. Tieto sa naplnili vznikom **Ústredného družstva pre hospodárstvo a obchod v Budapešti**. K jeho založeniu došlo na ustanovujúcom zhromaždení dňa **18. februára 1912** za účasti 412 zástupcov roľníctva z jednotlivých stolíc, v ktorých existovali slovenské roľnícke družstvá.[8]

Prvoradou úlohou tejto prvej celouhorskej slovenskej družstevnej centrály bolo získavať všetky slovenské družstvá pre spoluprácu a dosiahnuť, aby ju uznali za svoje ústredie. Družstvám, ako svojim členom, malo Ústredné družstvo (ďalej len ÚD) sprostredkovať hospodárske potreby (stroje, sadbu, hnojivá a pod.), úver (len nízky, krátkodobý úver na *zriaďovacie* účely), malo zakladať nové družstvá a vykonávať kontrolu u členských družstiev.

Na vzniku ÚD mal významný podiel Milan Hodža. Predsedom správy sa stal P. Blaho. Za riaditeľa bol napokon zvolený brnenský rodák Karel Slavík. Predtým bol vo funkcii podpredsedu Ústrednej jednoty českých hospodárskych spoločenstiev v Prahe. ÚD založilo aj svoje *Vydavateľské družstvo.* Onedlho začalo vydávať družstevný časopis Hos-

---

[6] Najviac boli rozšírené v Liptove, na Orave a na Spiši, vrátane slovenských obcí, ktoré po vzniku ČSR pripadli v Poľsku. Viacero takýchto družstiev vzniklo aj vo Zvolenskej župe, ďalej v Gemeri - Malohonte, v Šariši, v západnej časti Slovenska ale aj v Turci a v ďalších oblastiach, obývaných Slovákmi, vrátane Dolnej zeme (v dnešnom Maďarsku a Juhoslávii). Tieto družstvá nemali žiadnu kooperujúcu organizáciu, ktorá by bola usmerňovala, alebo kontrolovala ich činnosť. Každé z nich pracovalo samostatne. Nepatrili k žiadnemu zväzu a nepodliehali ani revízii. Viedli ich hlavne miestni kňazi, prípadne učitelia. Predavačmi po dedinách boli väčšinou roľníci.. Viaceré z nich prežili aj Rakúsko – Uhorsko a zapojili sa do činnosti i v novovzniknutej ČSR. Dokázali pretrvať aj napriek tomu, že boli tŕňom v oku jednak bankám ako účastinným spoločnostiam, ktorým odvádzali členstvo, ale aj miestnym obchodníkom. - MARTULIAK, P.: *Stopäťdesiat rokov slovenského družstevníctva.* Nitra, Agroinštitút. 1995. ISBN 80-7139-028-3. 71.

[7] MARTULIAK : *Stopäťdesiat rokov....*, *73.*

[8] Slovenský týždenník, 23. marca 1912, 2.

podársky obzor.

Zásluhou obetavej činnosti predstaviteľov si ÚD získavalo dôveru družstiev, ktoré sa stali jeho členmi.[9] Napriek mimoriadnej snahe M. Hodžu a ďalších predstaviteľov ÚD ich počet narastal pomaly, k čomu prispievala nielen nedôvera roľníkov, ale aj skutočnosť, že v niektorých slúžnovských obvodoch zápasilo zakladanie slovenských družstiev s vážnymi úradnými ťažkosťami. Neraz dochádzalo k zákazu zakladajúcich zhromaždení, k rozháňaniu a prenasledovaniu účastníkov i k peňažitým pokutám. Tak koncom júna 1914 malo ÚD 200 členských družstie s 484 podielmi, pričom z územia Slovenska to bola len nepatrná časť. [10]

Vznik 1. svetovej vojny koncom júla 1914 mal za následok výrazné ochabnutie družstevného hnutia. Aj napriek zložitostiam vývoja predstavuje prvá celouhorská slovenská družstevná centrála významnú súčasť histórie slovenského roľníckeho družstevníctva.

Doposiaľ sme v prehľade sledovali vznik a vývoj slovenského družstevníctva na území celého Uhorska. Išlo o pohľad na zrod a budovanie slovenských družstiev v konkrétnych podmienkach *zdola* – od ich počiatkov, až po vznik slovenskej družstevnej centrály v Budapešti. Ďalej budeme sledovať vznik a vývoj družstevných centrál ako aj úverových družstiev po vzniku ČSR, a to len na území Slovenska.

Vznikom československého štátu sa vytvorili nové podmienky pre rozvoj roľníckeho družstevníctva. Počet úver*ových* družstiev na Slovensku, spojených s ich maďarskou budapeštianskou ústredňou OKH, dosahoval stav 246. Časť slovenských družstiev bola organizovaná v Ústrednom družstve pre hospodárstvo a obchod v Budapešti. Po oddelení sa od Uhorska bolo treba vybudovať novú ústredňu na území Slovenska, ktorá by organizačne podchytila širokú družstevnú sieť. Prvým krokom k jej vzniku bolo valné zhromaždenie **Ústredného družstva** dňa 23. januára 1919 v Žiline. Na tomto rokovaní zvolili päť člennú správu nového Ústredného družstva, taktiež dozorný a organizačný výbor a prijali nové stanovy Ústredného družstva. Za riaditeľa bol opäť zvolený K. Slavík. Zároveň sa účastníci rokovania dohodli, že sa po stabilizácii pomerov vytvori centrála Ústredného družstva v Bratislave, ako budúcom hlavnom meste Slovenska.

Novozriadené družstvo malo prevziať všetok majetok budapeštianskeho a započať hneď svoju činnosť. Vznikom družstevnej centrály na Slovensku sa otvorila ďalšia etapa v rozvoji slovenského družstevníctva v nových podmienkach česko-slovenského štátu. Z podnetu Milana Hodžu vznikla súčasne v Martine Slovenská roľnícka jednota, ako roľnícka odborová organizácia. Ďalšia vznikla pod vedením Pavla Blahu v Bratislave pod názvom Slovenská domovina. Obidve sa zaviazali, že spolu s agrárnou stranou budú podporovať rozvoj družstevného hnutia.

K otázke budovania družstiev na slovenskom vidieku mala veľmi pozitívny postoj aj Slovenská ľudová strana, reprezentovaná jedným z priekopníkov družstevníctva A. Hlinkom. Podporu družstevnej myšlienke proklamovala i sociálnodemokratická strana. Rozdiely medzi nimi boli najmä v názoroch na charakter, účel a zameranie družstiev. Kormidlo v družstevnej otázke sa v tomto období podarilo uchopiť agrárnym politikom.

Podľa rozhodnutia Ministerstva poľnohospodárstva stala sa najvyšším slovenským *autonómnym* poľnohospodárskym Zemedelská rada pre Slovensko alebo **Slovenská po-**

---

[9] Z iniciatívy K. Slavíka a M. Hodžu vznikali nové družstvá v r. 1912 najmä na Dolnej zemi, napr. Báčke v slovenských centrách Pivnica a Kulpín, v júli 1913, vznikli úverné družstvá v obciach Kysáč a Silbáš. Do 1. svetovej vojny vznikli na území Slovenska úverové alebo potravné družstvá pričlenené k ÚD, napr. v obciach Beckov, Benice, Brehy, Breziny, Bystrička, Čermáň, Čabradský Vrbovok, Dolné Sŕnie, Dolný Kubín, Ďanová, Horný Dačov Lom, Láb, Prietrž, Pribylina, Skýcov, Slovenské Pravno, Smolinsko, Sokolče, Sučany, Sucháň, Žibritov. Sám K. Slavík založil takmer 30 družstiev. – Národný hlásnik 5. 5. 1915, s. 7.

[10] CAMBEL, S.: *Štátnik a národohospodár Milan Hodža.* Bratislava. VEDA. 2001. ISBN 80-224-069-4, s. 65.

ľnohospodárska rada v Bratislave. Svoju činnosť začala 15.augusta 1921 na čele s prvým predsedom P. Blahom. Jej hlavným cieľom bolo zabezpečovať vykonávanie rozhodnutí vlády a ministerstva v podmienkach Slovenska a zároveň predkladať požiadavky poľnohospodárov centrálnym orgánom v Prahe. Ako vrcholná slovenská poľnohospodárska inštitúcia mala značný vplyv na vývoj roľníckeho družstevníctva na Slovensku.

Nevyhnutným riešením pre existenciu a ďalší rozvoj slovenských družstiev bola ich zákonná legalizácia. Z podnetu slovenských poslancov prijalo Národné zhromaždenie dňa 15. apríla 1919 Zákon č. 210 Zb. a n., ktorý má v ďalšej histórii nášho družstevníctva medzivojnového obdobia dôležitý význam. Zákon ruší platnosť uhorských zákonov vo vzťahu k družstvám na Slovensku a zaväzuje tieto družstvá vypovedať členstvo *v* zahraničných centrál*ach.* Zároveň potvrdzuje dominantné postavenie jedinej centrálnej organizácie, **Ústredného družstva v Bratislave** (ďalej ÚD) vtedy novozriadenom hlavnom meste Slovenska. ÚD bolo ustanovené aj ako revízny orgán. Pod hrozbou rozpustenia sa zákon stal záväzným pre všetky družstvá. Tým si agrárna strana zabezpečila prostredníctvom ÚD v otázke družstevníctva monopolné postavenie.[10]

Úlohou zákonných opatrení bolo otvoriť v nových podmienkach a na nových základoch priestor pre rozvoj družstevníctva na Slovensku. Pre úplnosť sa žiada uviesť, že slovenské roľnícke družstvá jednotlivých druhov, ktoré ostali vytvorením česko-slovenského štátu v zahraničí, začlenili sa postupne do družstevných centrál v Maďarsku, Rumunsku a Juhoslávii, prípadne v Poľsku. S ÚD v Bratislave, žiaľ, potom už neudržiavali takmer žiadne kontakty.

V pestrej palete jestvujúcich družstiev na Slovensku mali prevahu stále potravné družstvá. Ich úlohou bolo aj v nových podmienkach chrániť roľníka najmä pred neregulárnym obchodom alebo úžerou. Koncom roku 1919 mali tieto družstvá na Slovensku 134 799 členov, čo spolu s rodinnými príslušníkmi tvorilo 3/4 mil. obyvateľstva. Bývalá centrála v Budapešti Hangya ostávala týmto družstvám dlžná vyše 4,5 miliónov korún. Na druhom mieste, počtom 60 593 členov stáli vtedy na Slovensku **úverové družstvá**. K nim sa spolu s rodinnými príslušníkmi viazalo asi 300 000 ľudí. Týmto členom OKH v Budapešti ostával dlžný 34,5 miliónov československých korún.[11]

Činnosť Ústredného družstva v Bratislave, ako centrálnej družstevnej organizácie na Slovensku, bola rozsiahla. Plnilo úlohy pri zakladaní družstiev, ale aj pri ich organizačnom upevňovaní, pri ich výrobnej, obchodnej i revíznej činnosti, bez rozdielu národnosti členov. Staralo sa o ich odborné vzdelávanie a roľníckeho obyvateľstva vôbec. Organizovalo rôzne kurzy. Vydávalo odbornú literatúru a časopisy. Spočiatku najmä Hospodársky obzor a v maďarskom jazyku časopis Gazdasági Szemle.

V roku 1923 vtedajšieho riaditeľa ÚD K. Slavíka vystriedal vo funkcii Ján Pražák. Za predsedu bol zvolený skúsený slovenský národohospodár, **Fedor Houdek** (1877-1953). Počnúc jeseňou 1922, až do jari 1926, bol ministrom poľnohospodárstva jeden z jeho tradičných organizátorov Milan Hodža. Aj táto skutočnosť nesporne prispievala k stabilizácii nášho družstevníctva Prejavovalo sa to formou finančných dotácií, rôznymi úľavami, zmierňovaním sankcií či postihov voči družstvám, ktoré sa ocitli v neočakávaných ťažkostiach a pod. Možno sem pripočítať aj jeho podiel na presadzovaní prospešných centrálnych legislatívnych opatrení.

---

[10] SNA F. Houdek, 26-28/23. Text zákona č. 210 z 15. 4. 1919. - Dotýkalo sa to, prirodzene, hlavne roľníckeho družstevníctva, lebo robotnícke konzumné družstvá, konzumné družstvá železničných zamestnancov, továrenské konzumy a živnostenské družstvá mali výnimku z tohto zákona. Výnimku si vymohli aj české družstevné centrály, pretože sa zákon nevzťahoval ani na družstvá, ktoré podliehali ústredným centrálam v Prahe a v Brne. Spôsob revízie družstiev bližšie určovalo Nariadenie vlády č. 492 z 19. 8. 1919.

[11] SNA F. Houdek, 250/23.

Účinná pomoc slovenskému družstevníctvu, ktoré vážne zaostávalo v porovnaní s českými krajinami, sa napokon stávala takmer nevyhnutnosťou, pretože Slovensko podstatne zaostávalo za českými krajinami v počte družstiev všetkých druhov o čom názorne svedčia údaje tabuľky 1.

Tabuľka 1.
Prehľad o družstvách v Československu začiatkom roku 1924

Región	**Všetky družstvá**	**Roľnícke nákupné,predajné a výrob.družstvá**		**Roľ.úverové družstvá**	
	počet	*počet družst.*	*% podielu na všet. družstv.*	*poč.dr.*	*% pod. na všet.druž.*
Čechy	8045	1339	16,6	3450	42,9
Morava	3556	753	21,2	1492	42
Sliezsko	673	96	14,3	353	52,5
Slovensko	2386	1187	50	444	18,6
Podk.Rus	282	104	36,9	113	40,1
Celá ČSR	14942	3479		5852	

Z celkového stavu 2 386 družstiev na Slovensku polovicu tvorili roľnícke nákupné, predajné a výrobné družstvá. Kritické zaostávanie Slovenska sa prejavovalo v úverových družstvách. Z celkového počtu všetkých úverových družstiev v Československu sa vyše 90 % nachádzalo v českých krajinách, pričom sa Slovensko na tomto počte podieľalo sotva ôsmimi percentami. [12]

Priestor pre viaceré pozitívne zmeny aj v organizácii roľníckeho družstevníctva na Slovensku otvorili zákony o peňažných ústavoch, najmä zákon č. 239 1924 Zb. z. a n. Medzi prvými zareagovalo na ne úverové družstevníctvo. Pre okresné úverové družstvá, nazvané roľníckymi vzájomnými pokladnicami, vznikol v roku 1924 **Zväz roľníckych vzájomných pokladníc** (ďalej ZRVP). Obdobný ústredný zväz si vytvorili aj družstvá drobných živnostníkov. Vznikol, ako **Zväz živnostenských úverných ústavov a družstiev** v Bratislave.

Došlo aj k reorganizácii ÚD v Bratislave, Podľa nového *bankového* zákona č. 239 z roku 1924 ÚD 1. novembra 1925 zrušilo svoje obchodné oddelenie. Jeho úlohy prešli na novozaložený **Zväz hospodárskych družstiev na Slovensku** (ďalej ZHD) so sídlom v Bratislave. ÚD sa teraz mohlo venovať hlavne revíznej činnosti a zakladaniu družstiev, najmä úverových či vzájomných roľníckych pokladníc (RVP). Ostalo vlastne peňažným ústavom.

Najmä v súvislosti s nástupom nového vedenia, ale aj s reorganizáciou uvedených centrál, došlo k celkovej konsolidácii družstevnej činnosti. Počet jednotlivých družstiev vzrastal. Za prvých desať rokov existencie ČSR, do 28. októbra 1928, vzniklo na Slovensku 357 úverových družstiev. Výška vkladov všetkých úverových družstiev predstavovala v tom období 220 mil. Kč a v Roľníckych vzájomných pokladniciach ďalších 163 mil. Kč.[13] Prehľad o jednotlivých roľníckych družstvách a družstevných zväzoch na Slovensku k 31. 12. 1937 prináša tabuľka 2.

[12] Údaje v tabuľke uviedol časopis Slovenská vlasť 7. 3. 1924, s. 2.
[13] Slovenská politika, 28. 10. 1928, s. 8.

Tabuľka 2

Družstev.zväzy a družstvá	Poč. Druž.	Počet členov	Vklady čl. v Kč	Tržba v tis. Kč
Ústred.družstvo v Bratislave		2044	109000,-	
družstevné zv.:				
Zv.roľ.vzáj.pokl.	1		164000,-	
NÚPOD v Bratisl.	1			145000,-
HANZA v Galante	1			55000,-
Zväz hosp.družst.	1			420000,-
Zv.mliek.družs.	1			
Spolu	**5**		**273000,-**	**620000,-**
družstvá:				
Úverné družstvá	777	180000	380000,-	
Roľ.vzáj.poklad.	74	140000	618000,-	
Potravné druž.	914	150000		300000,-
Stav.a byt. druž.	20	17000		240000,-
Mliekárske druž.	59	7000		22000,-
Liehovarnícke druž.	65	5000		26000,-
Ostatné roľ. druž.	130	16000		45000,-
Spolu	**2044**	**515000**	**998000,-**	**633000,-**

Keď v súlade s údajmi tabuľky ku stavu vyše pol milióna členov roľníckych pripočítame rodinných príslušníkov členov družstiev, dospejeme k realite, že do veľkej rodiny roľníckeho družstevníctva koncom 30. rokov patrila približne polovica obyvateľstva Slovenska.

Rozvoj družstiev pokračoval a do konca mája l938 dosiahol počet 2 O79. Pritom výška vkladov členov družstiev k tomuto dátumu presiahla jednu miliardu korún.[14] Do konca roku l938 poskytlo ÚD, spolu s pričlenenými družstvami, svojim členom pôžičky vo výške takmer šesť miliárd korún a to aspoň o dve - tri percentá lacnejšie, ako iné peňažné ústavy. Rezervné fondy družstiev vzrástli z l2 na l07 miliónov korún a v ich centrále ÚD na 8, 3 mil. Kč.

Po organizačnej a revíznej stránke boli jednotlivé druhy družstiev podriadené Ústrednému družstvu v Bratislave. Koncom roku l936 to bolo, okrem l469 slovenských družstiev 479 družstiev s maďarským, 4O s nemeckým členstvom a štyri družstvá s členstvom ukrajinskej či rusínskej národnosti.

Počas svojej dvadsaťročnej činnosti za 1. ČSR, roľnícke družstevníctvo na Slovensku vyspelo do takej miery, že predstavovalo jedinečnú, takmer nezastupiteľnú zložku ekonomicko-sociálneho, ale aj kultúrno-spoločenského života dedín a mestečiek po celej krajine.

Na situáciu v roľníckom družstevníctve nepriaznivo vplýval vývoj vnútropolitických a medzinárodných udalostí po Mníchove 1938. Centrálna vláda v Prahe pokračovala v snahe udržať si dovtedajší vplyv na družstevnú činnosť. Došlo napr. k obmedzeniu výberu vkladov, k značnému zvýšeniu zvláštnej zárobkovej dane v družstvách, čím bola ich činnosť ekonomicky podlomená. Zvlášť bolestivou stránkou bolo odstúpenie južnej časti Slovenska horthyovskému Maďarsku po Viedenskej arbitráži 2. novembra 1938.

K Maďarsku bolo pripojených 984 miest a obcí v ktorých žilo okolo 1 mil. obyvateľov, z ktorých polovicu tvorili Slováci. Značná časť slovenského a českého obyvateľstva (najmä kolonisti a štátni zamestnanci) onedlho musela opustiť okupované územie. Aj tak tam zostalo 466 737 Slovákov.

Straty, ktoré utrpelo Slovensko dôsledkami okupácie, znamenali vážny zásah i v oblasti družstevníctva. V dôsledku agresie susedných štátov Slovensko stratilo viac ako

[14] Slovenský denník, 2. 6. 1938, s. 6.

1/4 družstiev jednotlivých druhov, čo znamenalo najvýraznejší zásah do života družstevnej rodiny na Slovensku v medzivojnovom období. O stave v roľníckom družstevníctve po Viedenskej arbitráži v novembri 1938 svedčí tabuľka 3.[15]

Tabuľka 3
Prehľad o roľníckom družstevníctve na Slovensku koncom roku 1938.

Družstvá, zväzy centrály	Stav v októbri 1938	Stav po odstúpení územia	Ostali Maďarsku a Poľsku
Družstevné zväzy	5	5	0
Nákupné centrály	2	1	1
Úverné družstvá	870	654	216
Roľ.vzáj.pokladnice	74	58	16
Potravné družstvá	1051	722	335
Roľ.sklad.družstvá	19	14	5
Pálenice	12	10	2
Liehovary	70	56	14
Mliekárske družstvá	64	49	15
Stavebné družstvá	46	37	9
Živnostenské	18	18	0
Rôzne roľnícke dr.	46	41	5
Rôzne neroľnícke	12	6	6
Spolu	2295	1671	624

Vnútropolitické zmeny **po vyhlásení samostatnosti Slovenského štátu** 14. marca1939 si vyžadovali nové legislatívne úpravy aj pre sféru družstevnej činnosti. Zásadný význam pre ďalší vývoj organizácie družstevníctva malo Vládne nariadenie číslo 85 zo dňa 2. mája 1939, ktorým sa mala upevniť jeho centralizácia, zodpovedajúca záujmom a podmienkam nového štátu. Povinnosťou všetkých družstiev bolo do 1. júla 1939 pričleniť sa k niektorému družstevnému zväzu na Slovensku a podrobiť sa jeho revízii. K takýmto družstevným centrálam patrilo ÚD v Bratislave, Zväz roľníckych vzájomných pokladníc v Bratislave a Zväz živnostenských úverných ústavov a družstiev v Bratislave.

Vládnym nariadením č. 86/1939 sa pre všetky nemecké družstvá na Slovensku zriadila samostatná družstevná centrála Zentralverband deutscher Genossenschaften ktorá mala rovnocenné postavenie so slovenskými družstevnými zväzmi. Za nemecké družstvo sa pokladalo také, ktorého väčšina členov bola nemeckej národnosti. Takéto družstvo mohlo byť len členom nemeckého zväzu.

Družstevné centrály mali za úlohu sledovať a kontrolovať činnosť a hospodárenie družstiev, v súlade so záujmami štátu. Pritom si kompetenciu schválenia vzniku i rozpustenia družstva na návrh centrály ponechal v rukách štát prostredníctvom Ministerstva vnútra alebo podľa nariadenia vlády č. 111/1939, pri všetkých peňažných ústavoch, teda i pri úverových družstvách, Ministerstvo financií. Na vlastné trovy bolo každé družstvo

[15] Kvôli bližšiemu vysvetleniu možno uviesť, že z celkového počtu družstiev a družstevných centrál sa 620 družstiev ocitlo v Maďarsku. Tri družstvá (jedno potravné a dve úverové v obciach Čierne a Skalité) sa ocitli v Poľsku. Z dvoch nákupných centrál ostala jedna (Hanza v Galante) v Maďarsku. Z druhej väčšej z nich NUPOD ostali na maďarskej strane dve expozitúry (v Košiciach a v Tornali, pričom zásoby ich tovaru previezli na územie Slovenska). Zväz hospodárskych družstiev a verejných obilných skladíšť zanechal na obsadenom území taktiež dve svoje skladištné družstvá, 14 skladov a niekoľko menších skladíšť. Ich zásoby zväčša stihol previezť na naše územie.Zväz RVP nechal 16 pokladníc na okupovanom území. Pokladnice z Levíc, Lučenca, Rimavskej Soboty a Rožňavy ešte stihol preniesť na územie Slovenska, pretože oblasti ich členstva sa nachádzali väčšinou na neobsadenom území Slovenska. –Štatistické údaje – pozri SNA, F. Houdek, škat. 23.

povinné podrobiť sa raz ročne kontrole revízorov príslušnej centrály, či sleduje hospodárske potreby štátu.

Stále platné nariadenia bývalej vlády ČSR z roku 1938 spočiatku vážne sťažovali zakladanie nových družstiev. ÚD v Bratislave, ako vrcholný družstevný kontrolný orgán na Slovensku, usilovalo sa aj v nových podmienkach udržať svoje primárne postavenie v roľníckom družstevníctve. [36] Popritom sa mu ani zďaleka zo strany štátu nedostávalo tej finančnej podpory, ani takých poplatkových výhod, na aké bolo zvyknuté v bývalých pomeroch. Navyše jeho činnosť značne komplikovali nedoriešené vzťahy so Zväzom RVP, s ZHD či NUPOD-om, ale i s neroľníckymi družstvami a najmä so *Živnozväzom*. Aj za týchto sťažených podmienok plnilo ÚD úlohu vrcholnej kontrolnej organizácie všetkých roľníckych družstiev s príkladnou zodpovednosťou. Za svoju úspešnú činnosť mohlo vďačiť viacerým svojim obetavým pracovníkom, medzi ktorými nechýbal, so svojou príkladnou aktivitou, ani jeho dovtedajší predseda Fedor Houdek. Po 21. valnom zhromaždení ho v tejto funkcii vystriedal predseda Zemedelskej rady a Kresťanského roľníckeho združenia, Štefan Danihel. Vo svojej činnosti pokračoval F. Houdek aj naďalej ako člen správy ÚD vo funkcii podpredsedu.

Roľnícke družstevníctvo i takto zaznamenávalo kvalitatívny i kvantitatívny vzostup. Prejavilo sa to i vzrastom počtu družstiev, ktoré boli prijaté do ÚD. Do roku 1940 bolo v ÚD združených už 1740 rôznych družstiev. Z toho bolo, popri 723 potravných 653 úverových družstiev, a 58 roľníckych vzájomných pokladníc v jednotlivých okresných mestách Slovenska.[16] V priebehu ďalších rokov počet úverových družstiev presiahol počet 800. Svojou aktivitou mohli tieto družstevné subjekty, popri Národnej banke Slovenska a ďalších osem finančných ústavou (bánk) a ďalších asi dvadsať mestských sporiteľní, aj napriek zložitým politickým i ekonomickým pomerom vojnovej doby, svojou aktivitou podstatne prispievať k finančnému životu na Slovensku.

Menšie organizačné úpravy, ktorými prechádzalo roľnícke družstevníctvo na Slovensku v nasledujúcich rokoch, súviseli so všeobecnými zmenami vo vnútropolitickej i ekonomickej oblasti, a najmä vo sfére poľnohospodárskej výroby a jej organizácie. Jeho celková organizačná štruktúra ostala pritom v podstate zachovaná. Počas jestvovania 1. ČSR bolo roľnícke družstevníctvo prevažne pod politickým vplyvom agrárnej strany. Po vyhlásení autonómie Slovenska 6. októbria 1939 si aj v tejto sfére začala upevňovať vedúce pozície Hlinkova slovenská ľudová strana (ďalej HSĽS). Zákon 297/1940 Sl. z. určoval budovať záujmové organizácie, ktoré sa mali riadiť smernicami HSĽS.

Družstvá, odchované na starých, demokratických tradíciách, nedokázali vážnejšie podlomiť a ani zvrátiť nielen vojnové pomery prvej polovice štyridsiatych rokov, ale ani antidemokratické prvky a snahy časti politikov. Aj naďalej plnili svoju ušľachtilú úlohu a väčšina z nich dosahovala aj v ťažších vojnových podmienkach sústavnú prosperitu. Časť z nich zápasila s ekonomicko-finančnými ťažkosťami, ktoré nakoniec dokázali, za pomoci družstevných ústredí, vyriešiť. Prevahu medzi družstvami na Slovensku mali stále roľnícke družstvá. Z hľadiska organizačno-revíznej činnosti sa sústreďovali pri ÚD a Zväze RVP. Nemecké revízne ústredie *Zentralverband* združovalo nemecké roľnícke i neroľnícke družstvá. Do konca roku 1942 k nemu pričlenili dva družstevné obchodné a organizačné zväzy a 130 družstiev. Revíznym ústredím pre **neroľnícke slovenské družstvá** bol stále **Živnozväz**. Koncom roku 1942 k nemu patrilo 71 peňažných a 148 nepeňaž-

[16] Svoju lojalitu a podporu novému štátu vyjadrilo ÚD už na svojom 21. valnom zhromaždení 22. júna 1939, na ktorom sa rozhodlo, že celý zisk ÚD za roky 1937 - 1938 v hodnote 464 692 Ks venuje do fondu na vybudovanie Slovenska. Okrem toho ÚD s družstvami k nemu pričlenenými prispelo na hospodársku obrodu Slovenského štátu upísaním pôžičky vyše 10 miliónov korún. – Hospodársky obzor 1.7.1939, s. 99.

ných družstiev, spolu teda 219 slovenských družstiev.[17]

Summary

Agricultural credit associations in slovak history and their development since establishment of crown currency to World War II

The study offers a digest of establishing and development of slovak agricultural credit associations to World War II. These financial institutes have long-time traditions in slovak history. It is maybe therefore, that the first association of these called „Spolek gazdovský v Sobotišti“ and it was found in Slovakia on February 2nd 1845. Author attends a particular notice to summary development of these financial institutes since establishment of crown currency in 1892 to establishing of The first Slovak Republic.

[17] SNA fond ÚD, škat. 1387.